

RAHVUSÜLIKOOLI OMAD JA VÕÕRAD

Saateks

Seekordne „Tartu Ülikooli ajaloo küsimuste“ number on pühendatud fundamentaalsele teemale igas kultuuris – kes on omad ja kes on võõrad, kuidas omad võivad vahel võõraks jääda ja võõrad omaks saada. Mis on selliste protsesside taga? Teema sai üles tõstetud konverentsil, mille korraldasid Tartu Ülikooli *humaniora* valdkond ja Tartu Ülikooli muuseum 4. detsembril 2015. Konverents kuulus sarja, kus vaadeldakse valdkonniti rahvusülikooli viimase saja aasta arengusuundi.

Konverentsi neljas sektsioonis leidsid käsitlemist teemad juurast balletini ja teadusfilosoofiast religioonilooni. Kogumikku võetud artiklid pole kõik sündinud konverentsi ettekannetest, kuid neid ühendab omade ja võõraste teema ning side Tartu Ülikooliga.

Toomas Hiio vaatleb põhjalikult ja ulatusliku arhiiviainese vabal Tartu ülikooli astunud eestlaste saksastumist alates 19. sajandi algusest, analüüsides põhjalikult ka rahvuse defineerimist ja selle muutumist ajas. Olemasolevad allikad, mis varem on võibolla targu kasutamata jäetud (näiteks 1889. aasta Tartu ülikooli Album Academicumi koostajate poolt), lubavad üsna üheselt kindlaks teha tudengi pärinemise maarahva seast, mis 19. sajandil tähendas selgelt eesti päritolu. Mõneti kummalisel kombel määratleti ka 1930. aastate Eesti Vabariigis eestlus esivanemate kuulumise kaudu 19. sajandil mõne valla nimekirja, tõrjudes linnades elanud rahvuskaaslasli justkui võõraid. Rohkem jooksis oma-võõra piir siiski mööda tunnetuslikku rahvuspiiri ja artiklis näidataksegi eesti-saksa-eesti rahvusliku identiteedi vahetusi uuema ajani välja.

Sakslaste omaksvõtt on olnud problemaatiline ka „Eesti mõtte-
loo“ raamatusarja autorite valiku puhul. Neist kaalutlustest räägib
emeritprofessor Ülo Matjus oma essees. Sarja on mahtunud mitmeid
baltisakslasi, kellega meid seob ühine maa ja küllap ka keeleülene
ühine kultuuriruum. Sarjas on kõrvuti ka vastandlike ühiskondlike
vaadetega isikuid, nii neid, kelle vaateid me tänapäeval heaks kiida-
me, kui ka neid, kelle vaateid me heaks ei kiida (nt Ado Grenzstein),
kuid keda peame siiski omaks. Küllap saaks vähemalt sama põneva
essee kirjutada neistki, keda sarja võetud ei ole, ja miks ei ole seda
tehtud.

Silvi Salupere annab ülevaate Juri Lotmani ja tema loodud se-
miootika omaksvõtmisest Eesti ühiskonnas. Lotman ise pidas Tartut
enesele ainuõigeks elupaigaks, kohalikud ei võtnud teda aga kau-
geltki lihtsalt omaks. Ometi on semiootika üle elanud oma loojad ja
Lotman endiselt üks Tartu tuntuim teadlane. Väga omapärase tule-
muse annab tema kohta kirjutatud Wikipedia artiklite analüüs, kus
teised on Juri Lotmani kuuluvust määratlenud.

1930. aastate Tartu Ülikool oli taotluslikult rahvusülikool. See
nõudis selget suhestumist teaduse rahvusvahelise iseloomu, oma-
riikluse vajaduste ja konkreetsete inimeste isiklike saatustega. Anu
Põldsami artikkel juuditeaduse õppejõust Lazar Gulkowitschist, kelle
õppetool loodi rahvusvahelise juudi kogukonna toel, on näide juhtu-
mist, kus Eesti liberaalne rahvusvähemuste poliitika ja Läti mitte nii
liberaalne poliitika tegid Tartust Balti juutide haridus- ja teaduskes-
kuse. Gulkowitsch õppis kiiresti ära ka eesti keele ja sai Eesti koda-
kondsuse, kuid hukkus Teise maailmasõja aegseis repressioonides.

Mõneti teistmoodi suhtuti saksa keelt kõnelevatesse professori-
tesse arstiteaduskonnas. Kui algul oli saksa keelt kõnelevate profes-
sorite kasutamine paratamatu, siis sedamööda, kuidas kasvas pea-
le võimekaid noori omade seast, hakati ka üha enam viltu vaatama
saksakeelsetele õppejõududele. Terje Lõbu annab ülevaate kahest
erineva lahenduse leidnud juhtumist. Georg Barkan, juudi päritolu
rahvusvaheliselt tuntud farmakoloog, sunniti puuduliku keeleosku-
se tõttu lahkuma (tema tee viis USA-sse ja arvestades järgnevaid
sündmusi, jäi ta võibolla just tänu sellele ellu). Kohalikust baltisaksa
keskkonnast pärit Ernst Masingu saksakeelseid loenguid aga peeti
tudengitele isegi kasulikuks ja tema võis rahulikult ülikoolis jätkata.

Ehk on seegi teaduse omade ja võõraste kontekstis märgiline, et nende hulka, kellest selles numbris kirjutatakse, on sattunud vaid üks naine, kuigi tänapäeval on Eestis humanitaarvaldkond enamasti feminiseerunud. Marleen Metslaid kirjutab kahe sõja vahelise aja etnoloogist Helmi Kurrikust, kelle elutööks sai raamat „Eesti rahvarõivad“. Olles oma kutsumuse leidnud alles 40. eluaastates, tuli tal jätkata paguluses ja ta on tänapäeva Eesti avalikkusele üsna tundmatu. 1930. aastate rakendusliku etnoloogia liin, millega tegeles ka Helmi Kurrik, vaatas korraga nii olevikku kui tulevikku, nähes kultuuripärandi säilitamise tähtsust identiteedi tugevdamiseks.

Anu Raudsepa artikkel viib meid sõjajärgsesse Eestisse, kus nõukogude võimu ees seisis küsimus, kuidas teha võimalikult kiiresti kapitalistliku Lääne käsilastest nõukogude inimesed. Võtmepositsioonil pidid selles töös olema kahtlemata õpetajad ja seepärast tuli nende õpetamine võtta kõige tugevama parteilise kontrolli alla. Seni pole just sageli küsitud, miks Tartu ülikoolis pärast sõda õpetajakoolitus üldse alles jäeti, ka pärast Tallinna Pedagoogilise Instituudi loomist, kui see Nõukogude Liidus üldiselt tingimata nii ei olnud. On üsna kindel, et õppejõudude maailmavaatest tulenevalt andis Tartu ülikool Eestile palju eestimeelseid õpetajaid, kes oma vaikselt moel suutsid loosungite varjus hoida elus isamaatunnet veel mitmes põlvkonnas.

Mõnikord võib teadlane võõraks jääda oma teadusharu iseloomu tõttu – selline on näiteks teadusfilosoofia, mis justkui ei kuulu päriselt ei reaalse ega humanitaarteaduste hulka. Peeter Mürsepp analüüsib sel taustal Eesti tuntuima teadusfilosoofi Rein Vihalemma elu ja tööd.

Kunstiajaloolane Helena Risthein kirjutab vaimulik Toomas Paulist, kellele 2014. aastal anti kõrge tunnustus, Rahvusmõtte auhind. Eesti ühiskond on valdavalt sekulaarne ja kirikutegelastel on silmapaistmiseks vaja tugevat karismat ja teravat mõistust. Seda on Toomas Paulil ilmselt ka jätkunud, sest ta on osanud kõita nii peene hingeeluga kultuuritegelasi kui ka igavledes mobiili näppivaid noorukeid. Väga omapärane ja allikaväärusega on artiklis ära toodud 1950. aastate Läänemaal läbi viidud küsitlus.

Välis-Eestis kasvanud Tiina Ann Kirsi artiklist võime lugeda, kuidas ajal, mil Kodu-Eestis oli juba päris hästi ära õpitud nõuko-

gude ühiskonnas hakkamasaamine, seisis Välis-Eesti ühiskond mitmes mõttes teelahkmel. Vanema põlvkonna mäletatud Eesti ei kõnetanud enam noori, kes olid hariduse saanud Läänes, Kodu-Eesti tegelikkus oli neile hoopis tundmatu ja neid, kes tahtsid vaatama minna, oldi valmis pidama reetureiks. Sel pinnal sündis artiklis põhjalikuma vaatluse alla võetud Karl Auna estoloogia ja hulk teisi tulevikuvisionaare. Tähelepanu on juhitud ka takistustele, millele põrkab Välis-Eesti arhiividega töötaja.

Berkeley ülikoolis töötav kolmanda põlve väliseestlane David Ilmar Beecher aitab oma essees mõista numbri kaanepilti, milleks sai valitud Enn Põldroosi 1982. aastal maalitud „Universitas Tartuensis“, pilt, mille kahe- ja kolmekordne tähenduslikkus väljendab hästi Tartu ülikooli eri aegadest ja kultuuriruumidest pärit omade ja võõraste dialektikat.

Muuseumikogu avab väsimatu, 2016. aasta suvel oma 95. sünnipäeva tähistanud Tullio Ilomets, tutvustades kahte muuseumi kollektsiooni kuuluvat fotoaparaati, mis pärinevad fotograafia alguspäevadest. Muuseumi fotokogu spetsialist Aile Tammiste annab ülevaate Tartu Ülikooli juures sõdade vahel tegutsenud Akadeemilisest Usuteadlaste Seltsist ja selle esinduslikust fotoalbumist, mis 1996. aastal muuseumi jõudis.

Kogumiku lõpetavad traditsiooniliselt kroonikalood: Tartu Ülikooli muuseumi 2015 aasta aruanne ja pikem ülevaade avakogu loomisest valge saali rõdule.